

Bemötande och kommunikation inom personlig assistans

- en studie av hur Martin Bubers dialogfilosofi kan relateras till personliga assistenters vardagserfarenheter på jobbet.

Författare: Anna Einebrant

Socialhögskolan vid Lunds Universitet
SOPA 63
Vt-09

Handledare: Marcus Persson

Abstract

This study examines if and how some of the concepts presented by Martin Buber in his works on philosophy of dialogue can be used to create a deeper understanding of some of the stories shared by four personal assistants regarding their experiences of interacting with others at work.

The study shows that the concepts of Martin Buber can be useful to provide a deeper understanding of some of the stories shared by the personal assistants in this thesis, although to a different extent. Some of his concepts connect to a situation of immediate presence and there are difficulties connected to the identification of those moments within the information provided by the four personal assistants on a second hand basis. It would probably have been fruitful to return to the interviewed personal assistants for deeper interviews concerning Buber's concept but that was not made possible within the time frame of this study.

Buber's concept of Realfantasi seems to be easier to adopt on the material than the other concepts of Buber's used in this study. The concept of Realfantasi could probably be related to a part of reality that seems not to be sufficiently covered by Swedish vocabulary.

Author: Anna Einebrant

Supervisor: Marcus Persson

Keywords: Martin Buber; Personal Assitance; I and Thou; social interaction, personlig assistans, dialogfilosofi

Innehållsförteckning

Förord	3
Bakgrund.....	4
Problemformulering.....	4
Syfte	5
Frågeställningar	5
Tidigare forskning.....	5
Metod	8
Det empiriska materialet	8
Analysen av det empiriska materialet	10
Förtjänster med material och tillvägagångssätt	10
Problem och brister med material och tillvägagångssätt	11
Missbedömningar	13
Etiska överväganden	13
Martin Buber	14
Bubers dialogfilosofi.....	14
Presentation av Bubers begrepp och resonemang	15
Att träda i relation - Att bli till genom äkta möte och dialog.....	15
Grundorden Jag-Du och Jag-Det.....	16
Realfantasi.....	18
Det sociala och Det mellanmänniska	19
Tre förhållanden som hindrar Jag-Du relation och uppkomsten av Det mellanmänniska sfär.....	20
Analys	20
Jag-Du relationer och Jag-Det relaterande	21
Öppenhet för tilltalet och en vilja att vara till hjälp	21
Förändrad som person.....	22
Utebliven relation	23
Att relatera till den andre sådan han eller hon är – utan sken	25
Att rikta sig till den det berör – att bemöta den andre som ett närvarande självständigt subjekt	27
Att undvika ett propagandistiskt förhållningssätt - att bemöta den andre som ett närvarande självständigt subjekt	28
Sammanfattning	29
Realfantasi.....	30
Att läsa av och förstå även det outtalade	30
Att ha ett öga till att hjälpa andra	32
Att inte kunna läsa av den andre	32
Att känna av personen och hur den vill ha det.....	33
Sammanfattning	34

Det mellan mänskliga och det sociala	34
En jobbig kram	34
Att finnas men inte synas	36
Ljudet av förtjusning	37
Sammanfattning	38
Avslutande diskussion	39
Referenslista	41
Bilaga - Intervjuguide	42

Förord

Det har varit spännande och givande för mig att ha fått tillfälle att fördjupa mig något i Martin Bubers tankegångar och att genom dessa belysa en del av de erfarenheter som kan utgöra en personlig assistents vardag. Jag vill rikta ett stort tack till er personliga assistenter som har gjort det möjligt för mig att skriva denna uppsats genom att ni delat med er av er tid och era erfarenheter. Jag vill också tacka min handledare Marcus Persson som hjälpte mig att komma igång med uppsatsarbetet och Stig Linde som uppmuntrade mig att slutföra det.

Bakgrund

Personlig assistans är en relativt ny form av bistånd i Sverige. Den rättighetslag som ligger till grund för utvecklingen av yrket personlig assistent trädde i kraft 1994. Karaktäristiskt för personlig assistans är att den ska vara just personlig, d.v.s. assistenten inriktar sina arbetsinsatser på en person. I sin beskrivning av vad personlig assistans handlar om utifrån LSS-lagens formuleringar skriver Dehlin (1997) att den som erhåller personlig assistans själva ska bestämma ”vad assistenten ska göra, när och hur assistansen ska ges, på samma sätt som en person utan funktionsnedsättning råder över sina armar, ben och övriga funktioner.” (Dehlin, 1997, s. 14) Den personliga assistenten är alltså både sitt eget och brukarens främsta arbetsredskap i utövandet av ett yrke vars mål är att ”den enskilde får möjlighet att leva som andra” SFS 1993:387, 5§

Assistent och brukare arbetar i många fall mycket nära varandra under ett arbetspass, både i fysisk och psykisk bemärkelse. De måste ständigt förhålla sig till varandra på olika sätt. Jag har själv erfarenhet av att arbeta som personlig assistent och i mitt arbete har jag många gånger blivit påmind om de möjligheter yrket erbjuder till eftertanke i fråga om hur jag valt att bemöta den brukare jag assisterat. En person som bland annat ägnat sig åt att sätta ord på vad som kan hända i mötet mellan människor är religionsfilosofen Martin Buber. Mest känd är kanske hans bok *Jag och Du* som gavs ut första gången 1923. I denna skrift behandlar han frågan om vad människan är och den anses ha haft stort inflytande på det senaste århundradets västerländska tänkande. (Aspelin, 2005) När jag läst hans skrifter har jag blivit påmind om flera tillfällen jag varit med om som personlig assistent. Jag har känt igen mig i de olika typer av förhållningssätt till omvärlden som Buber beskriver och resonerar kring. Därför valde jag att i denna uppsats utgå från några av Bubers begrepp i undersökningen av informanternas erfarenheter av att arbeta som personliga assistenter, såsom de framkommer i intervjuerna.

Problemformulering

För många yrkesgrupper inom det sociala arbetets sfär är det inte främmande att påstå att den anställde använder sig själv, dvs. sin personlighet, sin kunskap och sin erfarenhet som sitt främsta arbetsredskap. Jag tänker mig att personlig assistans är ett yrkesområde där detta förhållande blir tydligt på ett mycket direkt och konkret sätt, särskilt i fråga om bemötande och kommunikation. Hur den anställde använder sig själv i den givna arbetssituationen är en fråga som kan kopplas till diskussioner om professionalitet i människovårdande yrken.

Larsson & Larsson (2004) hänvisar till Holm (1987;1995) som menar att ”det professionella förhållningssättet i psykosocialt arbete (kan) sammanfattas som en oavbruten strävan att i yrkesutövandet lotsas av det som är till nytta för den hjälpbehövande och inte låta de egna behoven eller känslorna och impulserna styra.” (Larsson & Larsson 2004, s. 136) Holm menar att ett sådant förhållningssätt ”bara kan uppnås genom självkänedom, kunskap och utveckling av den empatiska förmågan.” (Larsson & Larsson 2004, s. 137)

Det är inte min avsikt att i denna uppsats undersöka vad som karaktäriserar ett professionellt förhållningssätt inom personlig assistans. Ändå är det just tanken om att vissa förhållningssätt skulle vara mer önskvärda än andra som har fått mig att börja fundera med Martin Buber kring vad som kan inträffa i mötet mellan brukare och assistent. För att överhuvudtaget kunna avgöra om något förhållningssätt är mer eller mindre önskvärdt än ett annat och i så fall varför, är det nödvändigt att bena ut vilka de alternativa förhållningssätten är. Det är inte heller mitt syfte att i denna uppsats göra en sådan utredning. Det jag undersöker är om några av de exempel på bemötande och kommunikation som ges i det empiriska materialet på ett givande sätt kan belysas utifrån några av Martin Bubers dialogfilosofiska begrepp.

Syfte

Syftet med denna uppsats är att med utgångspunkt i Martin Bubers resonemang kring begreppen Jag-Du relationer, Jag-Det relationer, Realfantasi, Det mellanmänniska och Det sociala belysa olika aspekter av informanternas erfarenheter av att arbeta som personliga assistenter.

Frågeställningar

Är Bubers begrepp överhuvudtaget användbara vid denna typ av tolkning? Kan de ligga till grund för en fördjupad förståelse av de erfarenheter informanterna delar med sig av från sitt yrkesliv? Kan Bubers begrepp tillföra något i beskrivningen av relationen mellan assistent och brukare?

Tidigare forskning

Sedan de lagar (LSS och LASS) som berättigar till personlig assistans trädde i kraft i januari 1994 har flera forskningsprojekt och andra projekt på olika sätt fokuserat ämnet personlig assistans. Ann-Marie Dehlin (1997) har gjort en av de tidigare beskrivningarna av yrket. Hon

tar upp lagstiftningens tidiga utveckling på området samt olika aspekter av hur det kan vara att ge respektive ta emot assistans. Hennes bok refereras av de flesta som senare skriver om ämnet på svenska. Socialstyrelsen gav 2007 ut rapporten *Personlig assistans som yrke*. Rapporten beskriver yrket personlig assistent ur ett flertal aspekter, bl.a. kommenterar den bristen på vetenskaplig forskning inom området. Man hänvisar till Departementsserien (Ds 2001:72) som påtalar att kunskaps- och forskningsutvecklingen på området år 2001 inte var tillfredställande och man påpekar att detta fortfarande gäller år 2007.

Det finns flera SoU som behandlar ämnet personlig assistans på olika sätt. (riksdagen.se, 2009.08.15) I juni 2004 beslutade regeringen att tillsätta en kommitté med uppgift att se över vilka följderna av den nya LSS-lagstiftningen blivit på olika områden. (Socialdepartementet, Dir 2004:107) Kommittén presenterade sitt slutbetänkande i augusti 2008. I SoU 2008:77 beskrivs olika förhållande kring personlig assistans, t.ex olika aspekter av ekonomiska kostnader, brukares och assistenters erfarenheter av utövandet av personlig assistans, frågor om framtida kostnadsutveckling och personaltillförsel. (riksdagen.se, 2009.08.17)

En avancerad sökning i databasen LOVISA med sökorden personlig* OCH assist* gav 87 träffar i juli 2009. Att döma av titlarna på de anträffade verken verkar några återkommande teman vara: information om lagstiftningen på området, frågor om kvalitet i assistansen, ekonomi, brukarperspektiv, assistentens arbete och arbetsmiljö, information från brukarorganisationer, mål och/kontra verklighet, olika områden för utförandet av personlig assistans, t.ex. i hemmet och i skolan. I samma databas och vid samma tidpunkt gav en avancerad sökning med sökorden buber* OCH personlig* OCH assist* inga träffar.

Sökordet buber* gav 158 träffar och sökorden buber* OCH dialogfilosofi* gav 3 träffar varav en avhandling i religionsvetenskap av Christina Runqvist som behandlar den religiösa kommunikationens problem. Detta är den enda avhandling på svenska där buber* återfinns i titeln vid en sökning i Lovisa. Sökorden buber* OCH filosof* gav 15 träffar. Bland de böcker vars språk jag behärskar någorlunda, verkade John W. Murphys *The Social Philosophy of Martin Buber – The Social World as a Human Dimension* mest intressant. Det visade sig vara ett misstag eftersom jag har för liten kännedom om filosofi för att kunna använda Murphys filosofiska resonemang på ett sätt som kunde tillföra något i denna uppsats.

Sökorden buber* OCH filosof* gav 9 träffar och bland dessa fanns två författare som undersöker pedagogiska möten inom skolans värld utifrån Bubers dialogfilosofi. En av dessa är Jonas Aspelin fil. dr. i sociologi som undersöker hur Bubers relationsfilosofi kan fungera som pedagogisk vägvisning.

En sökning i databasen Socialvetenskap, Forskning i Socialt arbete gav vid samma tidpunkt och med sökorden personlig* OCH assist* 12 träffar, varav 10 kan räknas som kopplade till ämnet. Bland dessa fanns tre doktorsavhandlingar, en licentiatavhandling och sex rapporter. Avhandlingarna är författade av Johan Magnus Roos, Göteborgs universitet, Monica Larsson, Lunds universitet och Agneta Törnquist, Stockholms universitet och Lärarhögskolan i Stockholm.

Roos avhandling i socialt arbete försvarades i år vid psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet och har titeln *Quality of personal assistance: shaped by governments, markets and corporations*. Den behandlar frågor om vilka förväntningar brukare har på den personliga assistenten, hur brukare uppfattar kvaliteten på assistansen från olika sorters distributörer av personlig assistans samt skillnader i antal nyttjade assistanstimmar mellan kommundistribuerad assistans och assistans genom privata företag. (gupea.ub.gu.se, 2009.08.15) Monica Larssons avhandling i socialt arbete lades fram vid Socialhögskolan vid Lunds universitet 2008 och är den första avhandlingen som behandlar ämnet personlig assistans utifrån svenska förhållanden. Den har huvudtiteln *Att förverkliga rättigheter genom personlig assistans*. Larsson fokuserar frågor om hur LSS lagstiftningen förverkligar mänskliga rättigheter för dem som beviljas personlig assistans. Hon tar också upp frågor om förvekligheten av lagens ursprungliga intention och hur denna kan påverkas av attityder och ekonomiska prioriteringar i samhället. (lu.se, 2009.08.15) Törnquists avhandling *Vad ska man kunna och hur ska man vara* försvarades vid institutionen för samhälle, kultur och lärande vid Stockholms universitet och behandlar enhetschefers och vårdbiträdens yrkeskompetens inom äldreomsorgens särskilda boenden och behandlar alltså inte direkt ämnet personlig assistans. Jag nämner den ändå här eftersom Larsson & Larsson år 2004 hänvisar till Törnquist med motiveringen att det då inte fanns så många avhandlingar om personlig assistans som behandlar svenska förhållanden och att vårdbiträde kan anses vara en yrkeskategori som ligger nära den personliga assistenten (Larsson & Larsson, 2004). Sedan 2004 har alltså de två första avhandlingarna i ämnet personlig assistans sett utifrån svenska förhållanden och svensk lagstiftning publicerats. Licentiatavhandlingen är författad vid institutionen för vårdvetenskap

och socialt arbete vid Växjö universitet av Lottie Giertz och har titeln *Inflytande och självbestämmande med personlig assistans*. Huvudperspektivet i denna är brukarens.

En sökning i databasen Socialvetenskap, Forskning i Socialt arbete med sökorden buber* OCH personlig* OCH assist* gav inga resultat.

I databaserna LUP Student Papers och Uppsök kunde man i början av augusti 2009 hitta sjutton C-uppsatser i socialt arbete och en i genusvetenskap som behandlar ämnet personlig assistans på olika sätt, av dessa var fem skrivna av studenter vid Lunds universitet. Två C-uppsatser, båda skrivna av studenter vid Högskolan i Gävle, fokuserar på olika sätt Martin Bubers dialogfilosofi.

Metod

Det empiriska materialet

Det empiriska materialet till uppsatsen består av intervjuer med fyra personer som alla har arbetat som personliga assistenter i mer än ett år. De har också alla arbetat under mer än ett år hos minst en enskild brukare. Detta var eftersträvansvärt eftersom man kan anta att en längre tids erfarenhet av att arbeta som personlig assistent har gett de intervjuade fler tillfällen att reflektera över sina upplevelser av yrket och sin egen roll som personlig assistent. Att ha arbetat en längre tid hos en och samma person ökar förmodligen också erfarenheten av och medvetenheten om sådana förutsättningar som kan tänkas vara utmärkande för det nära arbetsförhållande som ofta med nödvändighet råder mellan personlig assistent och brukare.

Kontakten med de intervjuade personerna upprättades efter tips från vänner. Ingen av de intervjuade känner uppsatsskrivaren sedan tidigare. I tre av fallen hölls intervjun i de intervjuades hem. I ett fall hölls intervjun på kontoret till det företag genom vilket den intervjuade arbetar. Alla intervjuade är kvinnor. De personliga assistenterna intervjuades var för sig och varje intervju varade mellan 40 och 60 minuter. I samband med att tid och plats för intervjun bestämdes gavs muntlig information om syftet med intervjun samt försäkran om aidentifiering vad gäller de intervjuades namn, arbetsgivare, arbetsort samt annan information som eventuellt skulle kunna kopplas samman med de intervjuades egen person, deras brukare eller deras arbetsgivare.

Den intervjuguide som användes vid de semistrukturerade intervjuerna (Aspers, 2007) innehåller frågor kring assistenternas egna erfarenheter av att arbeta som personliga assistenter. Intervjuguiden bifogas som bilaga till uppsatsen. Att berätta om sorger och glädjeämnen med att jobba som personlig assistent var en muntlig uppmaning som samtliga intervjupersoner fick i samband med den första telefonkontakten samt under inledningen av intervjun. Bubers dialogfilosofiska begrepp berörs inte alls under intervjuerna. Orsaken till detta är att intervjuerna gjordes innan uppsatsens teoretiska infallsvinkel var bestämd. Även om den teoretiska ramen för uppsatsen hade varit fastställd före insamlandet av det empiriska materialet är det inte säkert att det varit givande att relatera till Bubers begrepp under intervjuerna. Aspers skriver att det bör vara så att ”teorin, genom de begrepp som den innehåller och de relationer som den föreslår etc., pekar mot vilka aspekter som skall studeras” (Aspers, 2007, s. 95) men för den skull behöver inte teorin ”generera de konkreta frågor som forskaren ställer till dem hon intervjuar.” (ibid.). Det kan istället vara en fördel att undvika teorins begrepp och antaganden under intervjuerna, helst genom öppna intervjuer, eftersom sådana ökar forskarens möjligheter att ”sätta teorin inom parentes” (Aspers, 2007, s. 134) för att öka möjligheten att empirin ”skall kunna ’övertaska’ eller ’slå tillbaka’ forskarens föreställningar.” (ibid.) Flera av de områden som berörs i intervjuguiden lämpar sig väl för närmare studie av assistenters erfarenheter av bemötande och kommunikation i arbetet.

Varje intervju bandades och har även transkriberats till text. Transkriptionen är ingen exakt språklig återgivning av inspelningarna. Tankeljud av olika slag har för det mesta tagits med men en del talspråkliga uttryck har ersatts av skriftspråk för att underlätta läsningen och inte förlora fokus från innehållet i informanternas berättelse. De transkriberade intervjuerna omfattar 75 A-4 ark med enkelt radavstånd och mellanslag mellan varje fråga och svar. Intervjuarens frågor och kommentarer återges i kursiverad fetstil. Ord och uttryck som intervjupersonerna betonat med emfas återges kursiverade. Intervjupersonernas namn är fingerade och vid de tillfällen de nämner en stad, ett assistansföretag eller liknande vid namn under intervjun har detta antingen inte tagits med eller ersatts av en kategorisering inom parentes, t.ex. (Storstad). Reaktionen som skratt och suckar markeras också inom parentes. I vissa fall har intervjupersonernas svar och kommentarer förtydligats genom att även ord som utelämnats i talspråket återgivits i texten inom parentes. Det handlar alltså i dessa fall om min tolkning av vilket ord informanten utelämnat. Om någon intervjuperson gett uttryck för att något av det hon sagt skulle lämnas utanför bandet har denna information inte använts i uppsatsen.

Analysen av det empiriska materialet

Vid analysen av det empiriska materialet har jag utgått ifrån Martin Bubers begrepp Jag-Du relationer, Jag-Det relationer, Realfantasi, Det mellanmänskliga och Det sociala. Vid kodningen av det empiriska materialet har jag sorterat ut citat och beskrivningar av situationer som jag ansett kan relateras till de buberska begreppen, indelade i följande tre kodgrupper:

1. Jag-Du relationer och Jag-Det relationer
2. Realfantasi
3. Det sociala och Det mellanmänskliga.

Kodanvisningen har alltså bestått av min egen förståelse av de beskrivna situationerna. Min förståelse borde kunna sägas vara grundad i min egen erfarenhet av relaterande till andra människor och därmed vara en del av min vardagskunskap. Aspers menar att ”vardagskunskapen är den grund varpå all vetenskaplig kunskap ytterst vilar.” (Aspers 2006, s.48) och vid kodningen av det empiriska materialet i denna uppsats har min egen vardagskunskap och livserfarenhet varit avgörande vid identifieringen av koder i materialet.

Från var och en av de tre ovan nämnda kodgrupperna har jag valt ut vissa exempel som jag återger och diskuterar i uppsatsen för att undersöka om intervjupersonernas information kan kopplas till Bubers dialogfilosofiska begrepp och om detta i så fall kan leda till en fördjupad förståelse av de delar av informanternas erfarenheter av arbetet som personliga assistenter som undersöks. Dessa första ordningens konstruktioner har jag sedan belyst utifrån de buberska begrepp som i denna uppsats utgör andra ordningens konstruktioner. På detta sätt har jag velat nå fram till en vetenskaplig förklaring grundad i förståelse (Aspers 2007).

Förtjänster med material och tillvägagångssätt

En fördel vid insamlandet av det empiriska materialet kan ha varit att jag själv har erfarenhet av att arbeta som personlig assistent. De egna förkunskaperna underlättade förberedelserna inför intervjuerna. Det kan också ha påverkat innehållet i intervjuerna på ett positivt sätt genom att fokus i intervjuerna inte stannade vid att förklara vad en

personlig assistent gör, utan intervjupersonerna kunde berätta om sina erfarenheter utan att bli störda av att behöva förklara förutsättningarna för sitt arbete. Det är också troligt att det faktum att intervjuaren har egen erfarenhet den typ av arbete som intervjupersonerna blivit ombedda att berätta om kan ha haft en förtroendeskapande effekt under intervjuerna. Om den intervjuade känner förtroende för intervjuaren är det rimligt att anta att den förstnämnde under intervjun delar med sig av sina erfarenheter på ett frikostigare sätt än om intervjupersonen anser sig ha anledning att hysa misstankar mot intervjuarens intentioner och/eller förmåga att relatera till det intervjupersonen berättar om. Det är också troligen en fördel att alla de intervjuade arbetat minst ett år hos minst en enskild brukare eftersom detta borde medföra att intervjupersonerna haft fler tillfällen att reflektera över olika aspekter av yrket som sådant samt hunnit få fler erfarenheter av olika situationer av bemötande hos den brukare de arbetat hos en längre tid.

Som nämnts ovan kan det också vara en fördel att Bubers begrepp och teoretiska resonemang inte hänvisas till under intervjuerna. Det har gjort att teorin har satts inom parentes under insamlandet av det empiriska materialet, såsom Aspens (2007) förespråkar.

Martin Bubers dialogfilosofi tar upp frågor som kan anses vara intressanta för den som funderar över vad som kan hända i mötet mellan människor. Bubers resonemang gäller alla typer av mänskliga relationer och det belyser förhållanden som jag tror att många kan känna igen sig i men kanske saknar ord för. Bubers dialogfilosofi borde alltså kunna tillföra ökad förståelse inför vad som kan ske i mötet mellan brukare och personlig assistent. Aspens menar att en teoris lämplighet för studiet av ett visst fenomen avgörs av "om den kan skapa förståelse och förklaring av det fenomen som studeras." (Aspens 2006, s.78)

Problem och brister med material och tillvägagångssätt

Analysen av materialet försvåras delvis av att de kriterier Buber sätter upp för de kategorier han utgår ifrån i sin dialogfilosofi, t.ex. vad som skiljer en situation präglad av Jag-Du relation från en situation präglad av Jag-Det relaterade, inte säger något om hur en utomstående betraktare kan bedöma situationen. Vad som utspelar sig mellan två människor avgörs i situationens nu. Det bestäms av vad de inblandade parterna upplever i situationen och hur de deltar i densamma. I det empiriska materialet har jag endast tillgång till det intervjupersonerna återberättar av en viss situation. Jag har inte varit närvarande i de olika

situationerna. Jag har inte tillgång till sådana känslö- och reaktionsindikatorer som minspel, kroppsspråk och utväxlande av blickar som förmodligen förekom i situationerna i fråga och som förmodligen hade kunnat ge fördjupad information om och en säkrare bedömningsgrund för relaterandet såsom det uppstod i en viss situation. Förutsatt att det existerar vissa universella och/eller kulturgemensamma uttryckssätt som kan förstås och kännas igen av andra människor med erfarenhet av liknande situationer.

Buber var förmodligen medveten om denna problematik. Han kallade inte själv sin dialogfilosofi för en teori. Det han ville förmedla var en väg, ett sätt att leva och förhålla sig till sin omgivning. I förordet till den svenska översättningen av Bubers skrift *Det mellanmänniska* kommenterar översättaren Pehr Sällström Bubers filosofi:

Dialogfilosofin är ingen teori, den är en uppfordran, en påminnelse om någonting som var och en av oss av egen livserfarenhet vet. I en självbiografisk notis säger Buber: 'Jag förkunnar ingen lära, jag bara visar något. Jag pekar på en verklighet, eller på någonting i verkligheten, som inte alls, eller i varje fall alldeles för lite, har uppmärksamats. (Buber, sv. övers. 2004, s. 14)

Bubers dialogfilosofiska resonemang kan inte sägas uppfylla kriterierna för den pragmatiska princip Aspens nämner i fråga om bedömningen av en teoris kvalifikationer. Denna princip går ut på att "en teori är bättre om den är enklare (exempelvis med färre begrepp) och ger en koherent framställning (bl.a. tydliga relationer mellan begreppen samt en entydig relation mellan teori och empiri)." (Aspers 2007, s.46-47) Så är inte fallet med Bubers dialogfilosofi. Självt skriver Buber om två av sina mest centrala begrepp, tillståndet av Det och tillståndet av Du att de "emellertid (är) tillstånd, som inte alltid avlöser varandra på ett klart sätt, utan ofta i ett djupt kluvet och samtidigt oklart sammanflätat skeende." (Buber, sv. övers. 2006, s. 26)

Å andra sidan säger Buber att det är tillstånden i sig själva som beskaffade på detta sätt. Om den verklighet han vill uppmärksamma och beskriva är mångfacetterad och komplicerad hur skulle då hans teori kunna vara rakt igenom tydlig och konkret? Aspens säger också att "Det är ganska normalt i en teori att alla begrepp inte är definierade. Begreppen kan vara enkla eller sammansatta och antingen definierade eller odefinierade." (Aspers 2006, s. 48) En annan anledning till att Buber inte vill presentera

sin dialogfilosofi som en teori kan ha att göra med att detta skulle tala emot den strävan efter Jag-Du relation som han förespråkar. En teori syftar till att skapa förståelse och ökad kunskap. Buber relaterar kunskap och erfarenhet till Det-världen. Istället talar han om att han vill föra en dialog med sina läsare. Dialog hör samman med äkta möte och relation och detta förknippar Buber med Du- världen. (Aspelin 2005) Jag menar att det faktum att Buber inte själv kallar sin dialogfilosofi för en teori inte nödvändigtvis behöver betyda att hans tankegångar inte kan fungera som teoretisk bakgrund i en uppsats.

Missbedömningar

Det hade varit en stor fördel vid inläsningen av litteratur till uppsatsen om jag hade behärskat det tyska språket. Detta gäller litteratur som behandlar Bubers dialogfilosofi på olika sätt. Om jag hade kunnat läsa och förstå akademisk litteratur på tyska hade jag haft ett mycket större urval av skrifter att välja bland om Buber och hans filosofi. Det hade också varit önskvärt att min kunskap i filosofi varit större, dels hade jag då bättre kunnat tillgodogöra mig en del av den litteratur som tar upp Bubers dialogfilosofiska resonemang och dels hade en sådan kunskap förmodligen fördjupat diskussionen kring och analysen av det empiriska materialet.

Bubers dialogfilosofiska begrepp och resonemang visade sig också vara lite mer svårhanterliga än jag trodde att de skulle vara. Hans beskrivning av de kategorier han använder sig av är många gånger målande och bred. Det kan vara svårt att göra honom rättvisa i en kortfattad presentation av hans resonemang.

Etiska överväganden

Även om de intervjupersoner som bidragit med sina erfarenheter till denna uppsats garanteras anonymitet kan det ändå tänkas att någon som läser uppsatsen skulle kunna känna igen någon person i de beskrivna situationerna. Någon annan som arbetat hos samma brukare eller brukaren själv skulle kunna känna igen sig i det som beskrivs. Det är problematiskt att jag inför intervjuerna med de personliga assistenterna inte bad dessa att be om sina brukares godkännande att delge mig erfarenheter som med nödvändighet berör dessa brukares privatliv. Jag valde istället att i början av varje intervju påpeka att det var assistentens egna erfarenheter och upplevelser av att arbeta som personlig assistent som jag var intresserad av men detta avhjälper inte den etiska problematiken kring att brukarna inte gavs tillfälle att

godkänna eller neka till att assistenterna under en intervju delade med sig av erfarenheter som delvis är att likställa med brukarnas vardagsliv.

Teoretisk bakgrund

Martin Buber

Martin Buber föddes i Wien 1878. Han växte upp hos sina farföräldrar som undervisade honom i judisk tradition. 1896 påbörjade han sina studier i litteratur, konsthistoria och filosofi vid universitetet i Wien. Senare studerade han psykologi, filosofi och sociologi i andra tyska städer. Han lade fram sin doktorsavhandling 1904 och under 1910- och 1920-talen arbetade han dels akademiskt, dels inom den sionistiska rörelsen och han ägnade sig också åt att studera chassidismen. 1924 till 1933 hade han anställning som professor i religionsvetenskap vid universitetet i Frankfurt. Han avskedades av nazisterna 1933 och 1935 förbjöds han av Gestapo att överhuvudtaget utöva någon form av undervisning. 1938 emigrerade Buber till Palestina. Där fick han tjänst som professor i socialfilosofi vid Hebrew University i Jerusalem. Denna tjänst innehade han i 13 år tills han gick i pension 1951 då han var 73 år gammal. Buber fortsatte vara verksam inom vetenskap och pedagogik fram till sin död 1965. Han var tongivande bland dem som förespråkade samförstånd mellan judar och araber och han hoppades på en union mellan de båda folken. (Aspelin 2005; Israel 1992)

Bubers dialogfilosofi

Bubers dialogfilosofi omfattar en hel mängd antaganden om världens beskaffenhet och därmed också om människans grundläggande villkor i tillvaron. Buber menar att allt verkligt liv är möte och hans filosofi kan beskrivas som existentiell relationism (Tyrberg, 2002). Hans existentiella relationism kan delas upp i dels en kunskapsteoretisk relationism, dels en socialpsykologisk-sociologisk relationism. Den kunskapsteoretiska relationismen hos Buber handlar om att kunskap är något som skapas i relation mellan ett subjekt och det subjektet har kunskap om. Kunskap åstadkomms när subjektet träder i relation till omvärlden. Bubers socialpsykologisk-sociologiska relationism handlar om att människan blir till genom relation. Hon konstitueras av det som pågår mellan henne och omvärlden, alltså genom sina relationer. Verkligt liv kan människan bara nå fram till i äkta möte och dialog (Israel, 1992). Det är enligt Buber människans grundläggande syfte att hänvända sig till sin omvärld i äkta möte.

Buber grundar sin dialogfilosofi på antagandet att människan har en tvåfaldig möjlighet att förhålla sig till världen, nämligen genom Jag-Du-relationer och genom Jag-Det-relaterande. Vidare talar han om tre sfärer inom vilka Jag-Du-relationer kan ske. Den första sfären innefattar mötet med naturen. Den andra sfären innefattar mötet med människorna. Den tredje sfären innefattar mötet med det eviga Duet, det gudomliga. En människas Jag-Du möte inom en av dessa sfärer utesluter inte att samma person samtidigt kan vara delaktig i ett Jag-Du möte även inom de andra sfärerna (Israel, 1992; Aspelin 2005). I denna uppsats använder jag mig av Bubers dialogfilosofiska resonemang applicerat på den andra sfären, alltså den mellanmänniska.

Presentation av Bubers begrepp och resonemang

I det följande presenterar jag de buberska begrepp och resonemang som ligger till grund för analysen av det emiriska materialet i denna uppsats.

Att träda i relation - Att bli till genom äkta möte och dialog

Buber menar att varje människa på ett grundläggande sätt är beroende av att träda i relation till andra människor för att kunna leva ett fullvärdigt liv. Det är i mötet med andra vi blir till som människor (Tyrberg 2002). Människan har enligt Buber en unik förmåga till relation. En förutsättning för denna förmåga är den likaså unika förmågan att upprätta distans till den omgivande verkligheten. Att upprätta distans är alltså något positivt eftersom det är en förutsättning för att man ska kunna uppfatta den andre som ett självständigt subjekt:

[...] man (kan) endast träda i relation till något som existerar på distanserat vis, dvs som man står inför och upplever som helt självständigt i förhållande till en själv.
(Buber, sv. övers. 2008, s.10)

Vad menar då Buber med att träda i relation? Jo, det är att man i en slags medveten handling som Buber ibland hänvisar till som ett tilltal och ett gensvarande på tilltal är villig att upprätta och erkänna ”det radikalt annorlunda hos den självständige andre” (Buber, ibid. s.31) samtidigt som man själv är beredd att svara på det tilltal den andre förmedlar på samma premisser.

Fundamentet för en människas liv tillsammans med andra människor är detta tvåfaldiga och enda: varje människas åstundan att bli bekräftad av andra sådan hon är - ja, som vad hon kan bli- och hennes medfödda förmåga, att på samma sätt bekräfta sina medmänniskor. [---] Levande mänsklighet finns bara där den förmågan utvecklar sig. (Buber, sv. övers. 2008, s. 30f)

Motsatsen till att träda i relation är enligt Buber ett förhållningssätt där man inte accepterar tilltalet från den andre genom att man inte ”reservationslöst accepterar och bekräftar den andre, på det sätt han är beskaffad” (ibid. s.33) Istället försöker man kanske se den andre så som det för en själv av olika anledningar skulle vara bekvämt eller passande att han vore. Då accepterar man enligt Buber inte ”det elementärt absolut annorlunda hos den andre” (Buber, sv. övers. 2008) och det äkta mötet uteblir. Buber menar inte att det är nödvändigt att två människor ska tycka lika om allting för att en sann relation ska kunna finnas mellan dem. Två personer med totalt motsatta uppfattningar om någonting som båda två försöker övertyga den andre om att det är den egna uppfattningen som är den riktiga kan mycket väl befinna sig i relation till varandra. Det avgörande för Buber är:

att båda två menar den andre, som den han är; det vill säga att båda två, trots all vilja att påverka, reservationslöst accepterar och bekräftar den andre, på det sätt han är beskaffad. (ibid., s.33)

Det som uppstår mellan två människor som är öppna för att möta sin medmänniska på detta sett refererar Buber till som det dialogiska.

Grundorden Jag-Du och Jag-Det

Begreppen Jag-Du och Jag-Det är i detta sammanhang centrala för Bubers resonemang kring människans förmåga att relatera till sin omvärld. Han kallar dessa två ordpar för grundord. Grundordet Jag-Du står för den relationsform, som han kallar den dialogiska, då båda parter bejakar och tar in den andre i sin helhet, sådan den andre är.

”Jag-Du är en relation mellan subjekt och subjekt. Subjektet har formen av Du för mig och ’finns där i sin verklighet som min motpart’, som unik existens. Jag möter,

samspekar med, är närvarande inför, relaterar mig till subjekt. Duets existens är inte identisk med jagets existens men de båda parterna innesluts i en intersubjektiv händelse. Relationen mellan Jag och Du är ömsesidig och sker väsentligen mellan mig och min motpart. Duet är den personliga relationens värld.” (Aspelin, 2005, s. 44-45)

Grundordet Jag-Det står för en typ av relation som är mycket vanlig. Jag-Det är det förhållningssätt som man intar till någon eller något man t.ex. drar nytta av, får kunskap om eller erfarenhet av och därigenom kan använda sig av på olika sätt.

”Jag-Det är ett förhållande mellan subjekt och objekt. Objektet har formen av Det för mig och har som sådant inget eget liv, ingen unik existens. Det är något jag iakttar, tänker på, känner för, använder, granskar, pratar om, bedömer osv. Detet existerar inom jaget, som en del av min subjektiva verklighet. Förhållandet mellan Jag och Det är ensidigt och sker i mitt medvetande. Detet är den individuella erfarenhetens värld.” (Aspelin 2005, s.44)

Buber är noga med att påpeka att förhållningssättet/uttalandet av grundordet Jag-Det inte är något vi varken kan eller bör undvika. Jag-Det förhållanden är lika nödvändiga och självklara som de är en oundviklig del av våra livsvillkor. Ingen människa skulle klara av att ständigt befinna sig i Jag-Du relation till sin omvärld. En sådan ständigt pågående fullständig närvaro skulle vi inte kunna hantera, menar Buber. (Buber, sv. övers. 2006) Det är dessutom helt omöjligt för oss att upprätthålla en sådan ständig Jag-Du närvaro eftersom allt vi möter mycket snart blir till erfarenhet för oss och erfarenhet tillhör grundordet Jag-Det.

”... detta är vårt ödes upphöjda tragik, att varje Du i vår värld måste bli till ett Det. [---] Den människa som alldeles nyss var ojämförlig och inte bestämd genom sina egenskaper, som inte fanns som objekt, bara var närvarande, inte kunde göras till erfarenhet, bara var möjlig att vidröra, hon har åter blivit Han eller Hon, en summa av egenskaper, en formbunden kvantitet. Nu kan jag åter hämta fram färgen på hennes hår, i hennes tal och hennes godhet; men så länge jag kan det är hon inte längre mitt Du och har heller inte blivit det på nytt.” (Buber sv.övers. 2006, s.25-26)

Allt vi upplever blir snabbt till erfarenhet för oss. Ändå finns det för varje företeelse i världen som har blivit ett Det alltid en möjlighet att återigen bli ett Du i förhållande till ett Jag. Buber talar om Detet som den eviga puppan och Duet som den eviga fjärilen. Dessa båda förhållningssätt är enligt Buber ”tillstånd, som inte alltid avlöser varandra på ett klart sätt, utan ofta i ett djupt klivet och samtidigt oklart sammanflätat skeende.” (Buber, sv. övers. 2006, s. 26) För människan finns alltid en möjlighet att träda i relation till sin omvärld. Det som krävs är som sagt en vilja att hänvända sig till medmänniskan och ta in henne just sådan hon är men detta är något som kostar på eftersom det är mer riskfyllt och krävande att relatera sig själv till ett Du än till ett Det. (Buber, sv övers. 2006)

Realfantasi

En viktig komponent i det skeende som leder till att man kan öppna sig för den andre i äkta dialog är en förmåga som Buber kallar realfantasi. Alla människor har enligt Buber förmåga till realfantasi. Realfantasin hjälper oss att förverkliga det sant mellanmänniska, nämligen det som sker när vi blir medvetna om ”den andres personliga närvaro’.” (Buber sv.övers. 2008, s. 36) Buber tänker sig att detta skeende inträffar i olika grad i varje situation då människor träffas och umgås. Oftast förverkligas detta mellanmänniska skeende endast till en lägre grad i våra möten. Vad menas då med realfantasi? Jo, Buber säger att det är ”förmågan, att i själen frammana en verklighet som i samma stund faktiskt existerar, men inte kan erfaras genom sinnena.” (ibid.) Realfantasi betyder ”att jag föreställer mig vad det är som en annan människa vill just nu, vad hon känner, uppfattar, tänker, och detta inte som ett innehåll, avskilt från henne, utan helt och hållet i hennes verklighet, som en del av hennes livsprocess.” (ibid, s. 37) Han menar att förmågan till realfantasi på många sätt är lik förmågan till medkänsla, förutsatt att det då handlar om den sortens medkänsla som t.ex. gör att

”jag (...) upplever en annan persons alldeles speciella smärta på sådant sätt att just det specifika i smärtan blir kännbart för mig – sålunda inte bara som ett allmänt obehag eller nedstämdhet, utan just som denna bestämda smärta, den andres smärta.” (ibid. s. 37-38)

Realfantasi är en förmåga som handlar om att ”djärvt och ohämmat svinga sig över till den andre; något som kan kräva den mest intensiva omvälvning i ens egen tillvaro.” (Buber, sv. övers. 2004, s. 49) Realfantasi riktar sig mot ”den speciella, verkliga person,

som träder emot mig. Den personen måste jag försöka göra omedelbart närvarande för mig, just så och inte på något annat sätt än i sin helhet, enhet och särart.” (ibid.) På detta sätt blir realfantasin en viktig del i det skeende som gör att en människa kan hänvända sig till den andre som sitt Du.

Det sociala och Det mellanmännsliga

Buber pekar i sina skrifter på en skillnad i karaktär mellan två typer av mänsklig samvaro, det sociala och det mellanmännsliga. Buber tycker sig se att det sociala breder ut sig på bekostnad av det mellanmännsliga i hans samtid. Detta är för Buber en negativ utveckling eftersom det är i det mellanmännsligas sfär som grogrunden för äkta möte människor emellan finns. Buber menar att det mellanmännsliga är en särkategori i tillvaron. Denna det mellanmännsligas kategori är så självklar för oss att vi inte alltid uppmärksammar den. Det sociala å andra sidan är ett fenomen som inte i första hand präglas av äkta möten mellan subjekt där båda parter tar in den andre sådan han eller hon är, utan av ett sammanhang där människor relaterar till varandra genom att de i en viss situation delar gemensamma erfarenheter.

”Om sociala fenomen kan man tala i sådana fall där förbundenheten mellan människorna i en grupp leder till gemensamma erfarenheter och reaktioner. En sådan förbundenhet innebär emellertid bara att de enskilda individerna omfattas och präglas av en gemensam existens. Den innebär inte att det mellan den ene och den andre i gruppen måste bestå en personlig relation.” (Buber sv. övers. 2004, s. 18)

Det mellanmännsliga å andra sidan karaktäriseras av ett möte mellan två personer där ingen av de båda betraktar den andre som objekt. Det kan handla om tillfällen som

”när i en överfull spårvagn två obekantas blickar öppet möts, för att genast åter glida tillbaka i konvensansens ’inte vilja veta av varandra’. Alla, om än aldrig så tillfälliga, sammanträffanden mellan två motståndare räknas hit, när detta möte inverkar på den ömsesidiga hållningen. När alltså någonting, hur omärkligt det än må vara, stadfästes mellan dem, oavsett om det vid tillfället i fråga är känslöbetonat eller icke. Det kommer inte an på någonting annat än att vardera av två människor vederfares den andre som just denna bestämda andre. [---] och därför förhåller sig så till honom

att han icke behandlar honom som ett objekt, utan som partner i ett livsskeende – det må vara en boxningsmatch.” (Buber sv. övers. 2004, s.22-23)

Det mellanmänskligas sfär utgörs alltså av det som sker mellan människor när dessa möts i äkta dialog där båda accepterar den andre i sin helhet, som subjekt.

Tre förhållanden som hindrar Jag-Du relation och uppkomsten av Det mellanmänskligas sfär

Buber resonerar kring tre förhållanden som hämmar det mellanmänskligas tillväxt. Det första är skenet, dvs. något som inte är sant. Ett sådant sken kan smyga sig in och förhindra äkta dialog och relation t.ex. om en människa försöker framställa sig själv på ett sätt som inte överensstämmer med den hon är. Det andra förhållandet med hämmande effekt är om minst en av parterna i ett möte inte vill eller förmår se och ta in sin motpart som en person, sådan hon är, alltså har svårt att förnimma den andre som ett helt och fullt närvarande subjekt. Det tredje förhållandet som har en hämmande inverkan på det mellanmänskligas sfär och som Buber anser gör störst skada av de tre, är viljan att ”påtvinga den andre sin egen åsikt och attityd, och det helst på ett sådant sätt att den påverkade inbillar sig att det är hans egen åsikt som frigjorts genom detta inflytande.” (Buber sv. övers. 2004, s. 53). Ett sådant förhållningssätt kallar Buber för propagandistiskt. Dess motsats är för Buber pedagogens förhållningssätt som karaktäriseras av en vilja att skapa förutsättningar för den andre att bli till och växa utifrån vad den andre i sig själv är. En sådan utveckling behöver stödjas av personliga möten och just sådana är pedagogen mån om att skapa förutsättningar för. (Buber sv övers., 2004)

Analys

I det följande undersöker jag om de fyra personliga assistenterna i de intervjuer som utgör det empiriska underlaget för denna uppsats ger uttryck för erfarenheter som kan beskrivas utifrån delar av Martin Bubers dialogfilosofiska resonemang. Jag har i genomgången av det empiriska materialet valt att fokusera på sådana erfarenheter som jag anser kan kopplas till Bubers resonemang kring begreppen, Jag-Du relationer och Jag-Det relaterande, realfantasi samt det mellanmänskliga och det sociala.

Jag-Du relationer och Jag-Det relaterande

I det empiriska materialet förekommer flera exempel på beskrivningar av situationer och relationer där man kan känna igen Bubers resonemang kring Jag-Du relationer och Jag-Det relaterande. Detta är inte förvånande eftersom alla typer av relationer och förhållningssätt människor emellan enligt Buber antingen kan beskrivas som Jag-Du relationer eller Jag-Det relaterande i den mån någon typ av relation eller relaterande över huvud taget existerar.

Öppenhet för tilltalet och en vilja att vara till hjälp

När Hanna får frågan vad hon tycker har varit det bästa med att jobba som personlig assistent svarar hon:

Jaa... det är liksom vetskapen om att man har underlättat för en annan människas vardag, kanske. Att... ja, man blir som ett redskap och att hjälpa en annan. Jag vet inte, jag har inte tänkt på det bara. Jag trivs med det så...

Ja, det är nånting som gör att man trivs...

Ja, precis! Men det é ju det att jag har alltid velat jobba med människor.

Du har alltid velat jobba med människor...

Ja och jobba som personlig assistent... så är man mer fokuserad på en person än om man skulle jobba på ett gruppboende, till exempel. Men då är man ju inte personlig assistent sådär direkt men... gärna fokus på en person, tycker jag känns bra.

Vad är fördelen med det, tycker du?

Man har mer tid för den personen det blir inte lika mycket måste va´ på många ställen samtidigt, utan man kan fokusera på en person och det tycker jag känns bäst, faktiskt. Det är lättast.

Hanna uppskattar att jobbet som personlig assistent ger henne vetskap om att det hon gör underlättar för någon annan. Att vara som ett redskap för att hjälpa den andre är något av det första hon kommer att tänka på som positivt med jobbet. Hon trivs med jobbet som assistent men hon har inte tänkt så noga på varför hon trivs. Det handlar om att jobba med människor och hon vill gärna jobba med människor. Möjligheten att fokusera sin arbetsinsats på en person är också tilltalade för Hanna. Utifrån Bubers resonemang skulle man kanske kunna säga att Hanna verkar vara en person som är öppen för tilltalet från den andre. Hon tycker om att jobba med människor. Att jobba med människor innebär oundvikligen att man i sitt arbete

får många tillfällen att just möta andra människor och att i bubersk mening träda i relation till dem.

Hanna verkar också ge uttryck för att hon uppskattar att få ingå i en typ av Jag-Det relaterande där hon som personlig assistent får fungera som ett redskap för att hjälpa andra. Enligt Buber kännetecknas större delen av en människas relaterande till sin omgivning av Jag-Det relaterande eftersom ingen människa skulle klara av att ständigt befinna sig i Jag-Du relation till sin omgivning. Samtidigt kan en människa enligt Buber inte sägas vara levande om hon aldrig eller alltför sällan får ingå i en Jag-Du relation. Man kan som sagt, anta att Hanna i sitt yrke som personlig assistent får många tillfällen att upprätta Jag-Du relation till andra och kanske uppfattar hon just därför det som givande att arbeta med människor.

Förändrad som person

När jag frågar Elin vad hon tycker är det bästa med jobbet som personlig assistent förklarar hon:

Jaa, åh det är mycket! Ehm, Det bästa är nog att, rent egoistiskt, så är det så otroligt utvecklande för en själv. Jag lär mig jättemycket om mig själv och... om andra människor och vara... Jag har blivit mer ödmjuk genom att jobba som personlig assistent. Jag var nog inte jätteödmjuk innan, faktiskt.

Hur har du lärt dig det... eller hur...?

Nej men det är väl kanske vetskapen om att, allt från en klassiker som att en del människor har det så mycket svårare än en själv till att det handlar om en människa, alltså så, det är inte bara en sak eller ett ting det är en människa man jobbar med. Det är en svår fråga...

Hur kom du på det att det är en människa...(båda skrattar)?

Ja, hur kom jag på det? Nä, men i början är det sådär... Hur kom jag på...?

Nej, jag tänker mer, det är klart att du vet att det är en människa hela tiden. Men jag menar vad var det som fick dig att börja tänka just att...

... det är en människa...

Ja.

Nja, alltså det kan va´ en händelse... Jag jobbade hos en man som började bli dement. Jag jobbade verkligen jättekort där för det fungerade inte, tyckte jag. Och han behandlade mig som om jag inte var en människa.

Ok.

Tror jag. Så där började nog tankarna komma.

Hur gjorde han det? Eller hur... tog det sig uttryck?

Nämen han, ja inte behandla som en människa var kanske fel uttryck, men han... alltså, jag kunde torka diskbänken och ibland blir det ju nå'n droppe kvar... det blir svårt att få... om du inte ska torka med papper, helt, helt torrt. Och då kunde han skälla ut mig som om jag.... ja, som om jag inte hade några känslor eller nå'nting. Utan han tyckte att han hade rätt till det för jag var hans assistent och då skulle jag minsann få veta att man ska torka så det blir torrt!

Elin tycker att hon lär sig mycket genom jobbet som assistent, dels om sig själv och dels om andra. Att vinna kunskap i mötet med andra kopplar Buber samman med Det-världen. Kunskapen kan ha uppstått ur ett ögonblick av Jag-Du möte men så fort man blir medveten om den erfarenhet man fått genom detta möte med den andre så övergår relationen i ett Jag-Det relaterande. Elin menar att jobbet har gjort henne mer ödmjuk. Mötet med den andre har gjort något med hennes person. Hon är förmodligen inte helt densamma som hon var innan hon fick erfarenhet av yrket. Hon har delvis blivit till den hon är genom de möten hon varit en del av som assistent. Detta ligger helt i linje med Bubers tankar om hur vi formas som personer i mötet med andra. Elin verkar mena att hennes upplevelse av att själv bli behandlad som om hon inte vore en människa, vars känslor är värda att ta någon hänsyn till, har gjort henne uppmärksam på att hon som assistent jobbar med eller för en annan människa med känslor som också kan bli sårade. Buber skulle kanske säga ett en sådan erfarenhet har gett henne tillfälle att uppmärksamma skillnaden mellan att träda i relation till den andre som ett självständigt subjekt som man accepterar och möter såsom hon eller han är och ett möte där den ena parten inte förväntar sig annat av mötet med den andre än det han eller hon själv väljer att eller önskar se.

Utebliven relation

När jag frågar om det funnits något mer tillfälle då hon tänkt 'Nej, det här går inte. Nu slutar jag!' berättar Elin:

Åh, det fanns en (person) som hade var't med om en trafikolycka. Där visste inte jag hur jag skulle ta mig ur det.

Hur då?

Han var... oh, det var... ja, jag var ju otroligt osäker i och för sig också men han... han hade nå'n assistent där som hade jobbat i ... ja han (assistenten) var ju verkligen en del av familjen. Han hade jobbat där i fyra, fem år och var där och umgicks med hans föräldrar även då han var ledig och det var sådär... han hade gått över alla gränser som gick. Och där kände jag att jag inte... att den här brukaren som inte, i och för sig, kunde uttrycka sig så mycket... om han skrattade så visste man inte om det var kramp eller om det var att han faktiskt tyckte nå't var roligt. Så han gav inte så mycket känsla... *Jag* kunde inte läsa av honom. Och jag *tyckte* att det var jobbigt att jobba hos honom. Så där var jag inte heller så länge. Ehm... Där fick jag den känslan "Men Gud, här vill jag inte va'!" Det kändes inte alls bra!

Lite senare under intervjun säger Elin om samme brukare:

Jag gjorde nog inte ett så bra jobb hos honom för jag visste ju inte vad jag skulle göra. Jag vågade ju knappt ta i honom! Och så var de andra så *hiimla* tajta med honom. Båda de två assistenterna som var där var... ja, neej, det var... så där kände jag nog bara. "Nej, här vill jag *inte* vara."

Buber menar att människan har en särskild förmåga till relation. Vi är också beroende av att stå i relation till andra människor eftersom det är i relationen till andra vi blir till som människor. Elin verkar uttrycka att hennes erfarenhet av att, som hon säger, inte kunna läsa av personen hon jobbar för gör att hon känner obehag i arbetet. Hon ser att åtminstone en av de andra assistenterna verkar ha en mycket nära relation både till brukaren och till dennes föräldrar och upplever att båda de andra assistenterna är riktigt tajta med brukaren. Hennes egen upplevelse av att inte kunna läsa av brukaren gör henne osäker och detta, kanske i kombination med att hon ser att de andra assistenterna inte har några problem med att förhålla sig till brukaren, gör att hon känner obehag över att arbeta hos denne brukare.

Det verkar rimligt att anta att Elin vill och försöker träda i relation till brukaren. När hon känner att kontakten och responsen uteblir känner hon sig osäker och obehaglig till mods. Kanske kan man utifrån Bubers resonemang om hur grundläggande människans behov av att stå i relation till sin omvärld är anta att när Elin inte uppfattar någon respons från brukarens sida så skapar detta en känsla av obehag hos henne. Till slut kan hon inte tänka sig att arbeta kvar hos honom. Utifrån vad Elin berättar kan man också få uppfattningen att de andra assistenterna eller arbetsgivaren inte gör något för att underlätta hennes situation. De tycks av någon anledning misslyckas att helt och fullt se henne som sitt Du i denna situation - just sådan hon är och med de känslor hon har i den aktuella situationen. Det verkar inte ha uppstått något möte där Elin fått ge uttryck för sin osäkerhet och sin känsla av obehag och otillräcklighet i relationen till brukaren och till hela arbetsituationen.

Att relatera till den andre sådan han eller hon är – utan sken

Samtidigt är det inte så enkelt som att en nära relation och en god kommunikation mellan brukare och assistent alltid uppfattas som något positivt. På frågan om vad som varit det värsta med att jobba som personlig assistent svarar Elin:

Jag har jobbat hos så otroligt många olika brukare både utvecklingsstörda och normalbegåvade men den första kvinnan... anledningen till att jag slutade hos henne var att... problematiken med att *inte* komma för nära. Det blev för nära familjen. [...] Jag kom familjen för... alltså det gick inte riktigt att sära... ja, nej det blev för privat, helt enkelt. Och då kände jag att... Nej, jag kunde inte riktigt hålla den balansen.”

Och det var du som kände...

Ja! Jag kände att det blev för mycket, att det inte gick. Att jag inte tyckte att det skulle va´ så när jag jobba´, så.

I relationen till denna brukare och hennes familj är det inte bristen på kommunikation och gensvar som är problematiskt för Elin. Här ger hon istället uttryck för att det är något som blir för mycket. Hon tycker att hon kommer nära brukaren och hennes familj på ett sätt som hon inte tycker stämmer överens med hennes uppfattning av hur en arbetsrelation ska se ut.

Enligt Buber finns det tre saker som hämmar tillväxten på det mellanmännsligas område. nämligen förekomsten av sken i en relation, oförmåga och/eller ovilja hos den ena parten att se den andre som ett självständigt närvarande subjekt samt viljan att inta ett propagandistiskt förhållningssätt gentemot den andre. Kanske kan Bubers begrepp sken i detta fall fungera som utgångspunkt för en förklaring. Sken förekommer där någon eller något utger sig för att vara vad den eller det inte är. Det behöver inte handla om någon enskild persons önskan att medvetet manipulera sin omgivning men det handlar alltid om att man relaterar till något som om det fanns, fast det inte existerar eller i alla fall inte existerar på det sätt som skenet framställer det. I ett möte präglad av sken kan ingen äkta relation uppstå.

I arbetsrelationen mellan denna brukare, hennes familj och Elin kan man anta att det funnits flera tillfällen för parterna att träda i Jag-Du relation till varandra. Elin menar att de kom varandra nära men för nära. Kanske är det vetskapen hos Elin om att de förmodligen aldrig hade fått en sådan relation om hon inte varit anställd som assistent som gör att Elin känner sig obekvämt i situationen. Kanske känner Elin att

de relaterar till varandra som om de var nära släktingar, fast så inte är fallet. Detta förhållningssätt skulle Buber nog definiera som sken. Klart är i alla fall att det finns något i relationen som gör att Elin inte tycker att den överensstämmer med den typ av arbetsrelation hon varit beredd att ingå i.

En annan företeelse, som kan tänkas exemplifiera en situation då möjligheterna till Jag-Du möte och äkta dialog minskar p.g.a. sken, berättar Lotta om då jag frågar henne om hon tänker annorlunda nu om sin roll som personlig assistent än hon gjorde då hon började arbeta som assistent. Lotta svarar:

Absolut! Jag har lärt mig otroligt mycket!

Ja. Vad är de största skillnaderna då tänker du?

Alltså, (suck) i början kunde man ju va' väldigt klumpig och lite...ja, nervös. Alltså så att man säger lite klumpiga grejer och kanske tog lite dåliga beslut. Själv... utan att bolla med nå'n annan!

Vad kunde det handla om till exempel?

(Pust) Jag kan nog inte komma på nå't så konkret men...

...eller om man är klumpig...?

Alltså, att man säger dumma grejer som ibland... Jag visste inte riktigt hur jag skulle hantera det här med... alltså CP-skada. Jag visste ju inte... "Hur mycket fattar de egentligen?", alltså så. Man var lite... "Ska jag gå fram och va' som vanligt?" En del är ju lite såhär alltså "Klappa på kinden och pu, pu, pu..." alltså såhär lite barnsligt.

[---]

Hur väljer du att göra nu? Har du...

Ja, nu har jag ju hittat min roll i detta alltså, så att jag är ju trygg alltså. Jag vet ju att jag är likadan mot de funktionshindrade som jag är mot dig eller... den jag träffar här utanför.

Mm.

Jag gör ingen större... skillnad. Jag pratar inte bebisspråk till nå'n utan jag pratar... ja, försöker va' ... (på) det normala (sättet)!

Enligt Buber är det kännetecknande för ett Jag-Du möte människor emellan att parterna i ett sådant möte kan stå inför varandra och ta in den andre såsom han eller hon är. Lotta beskriver hur hon till en början var osäker på hur hon skulle bemöta vissa brukare eftersom hon inte visste hur mycket de förstod. Buber kanske skulle mena att Lotta till en början hade svårt att se den unike andre i brukaren med CP-skada. CP-skadan och hennes egen osäkerhet inför vad en sådan skada kan innebära blev ett hinder för henne i mötet med den andre. Hon visste inte på vilka premisser hon skulle grunda sitt bemötande av personen i fråga. Det som enligt Lotta i detta fall har förändrats hos henne ju mer erfarenhet hon har fått av att arbeta som personlig assistent är att hon numera inte funderar så mycket över om eller vad den person hon möter förstår eller inte förstår. Hon känner sig numera trygg i att hon kan vara likadan mot funktionshindrade som hon är mot andra. Hon pratar inte bebisspråk till någon som är vuxen. För att kunna tilltala den andra som sitt Du måste man enligt Buber vara beredd att ta in honom eller henne sådan han eller hon är. CP-skadan skulle Buber kanske se som något som kan skapa ett sken i relationen mellan två personer. Ett sken som förhindrar ett äkta möte eftersom det får den ena parten att tro att den andra är på ett sätt som han eller hon inte är.

Att rikta sig till den det berör – att bemöta den andre som ett närvarande självständigt subjekt

Två andra exempel på beredskap till Jag-Du relation respektive avsaknad av en sådan beredskap ger både Elin och Lotta när jag frågar dem vad det är som ger dem signaler om att en ny assistent kommer att klara jobbet bra. Elin förklarar:

Att man vågar ta initiativ! Ehm... och just detta kanske... ja, initiativ och vågar kanske... prata med brukaren och fråga även om brukaren inte *kan* svara så att man faktiskt riktar sig till den det berör! Och se'n så går jag ju in som assistent och svarar eftersom jag *känner* min brukare och *vet* att inte hon eller han kan svara för sig. Eller att... som kvinnan jag jobbar hos nu, att inte hon pratar så tydligt... att det är svårt att förstå... att om jag ser att den nya inte förstår då kan jag gå in och stötta, så. Men just att man pratar *till* brukaren och att man vågar ta initiativ att...faktiskt.

Lotta svarar såhär:

Ja, det är ju om det är en öppen och social person som man känner liksom verkligen kan gå fram och hälsa på dem (brukarna) på ett vettigt sätt och... en del de tror ju inte ens att de kan prata! De ställer sig alltså så... man känner det direkt att här är en kall mur liksom, att de (assistentaspiranterna) inte vill ta dem (brukarna) åt sig över huvud taget, utan de... ja, nästan så här att (de tänker) ”Gud, vad gör jag här?!”

Både Elin och Lotta verkar betona vikten av att de nya assistenterna har det Buber beskriver som en vilja till och en öppenhet för att träda i relation med den andre som just den unika andre, det självständiga subjekt han eller hon är. Om man inte vill eller kan göra detta blir det naturligtvis till hinder för att en Jag-Du relation ska uppstå. En sådan inställning eller oförmåga är vad Buber räknar som den andra orsaken till äkta relation mellan två parter uteblir. Både Elin och Lotta verkar se det som mycket viktigt att de nya assistenterna förstår att de kan och bör vända sig direkt till brukaren när de vill veta något om eller förmedla något till honom eller henne. Lotta uttrycker att det är viktigt att de nya assistenterna kan göra detta på ett vettigt sätt. Att bemöta brukaren på ett vettigt sätt verkar för Lotta handla om att assistenten dels förstår att brukaren är en person som förmodligen vill bli behandlad och tilltalad som en person även om hon eller han inte själv kan svara för sig. Ett vettigt bemötande verkar för Lotta också handla om att assistenten faktiskt är beredd att möta den person, alltså brukaren som han eller hon står inför. Hon nämner att hon ibland har upplevt hur det har blivit som en kall mur mellan assistent och brukare därför att assistenterna inte vill ta åt sig brukarna. Buber skulle kanske säga att känslan av att det plötsligt blir som en kall mur mellan två parter som står inför varandra beror på just detta att åtminstone en av parterna inte är beredd att ta till sig den andre såsom han eller hon är, just som den specifika och av nödvändighet annorlunda andre.

Att undvika ett propagandistiskt förhållningssätt - att bemöta den andre som ett närvarande självständigt subjekt

Ett exempel på den tredje faktorn som enligt Buber kan hämma utvecklingen på det mellanmänniskligas område, alltså ett propagandistiskt förhållningssätt kanske kan kännas igen i den beskrivning Elin ger som svar på frågan om vad som gett henne signaler om att nya assistenter förmodligen inte riktigt kommer klara av jobbet eller bli långvariga på arbetsplatsen:

den här tjejen sa att "Åh, idag är det så himla fint väder! Idag vill jag gå ut!", "Vi måste försöka få henne att... att vi går ut!" Och... det är ju jätte... det är klart... det är fint väder men vill hon (brukaren) va´ inne då är det inte ditt... det ingår inte i ditt jobb att övertala henne att gå ut! Ehm... tycker jag. Man kan prata om att "Det är så fint väder, det skulle väl vara skönt att komma ut en stund?" eller föreslå att man ska hämta nå´t på posten som har kommit eller panta burkar eller köpa en cola, alltså *locka* fram det men... så att där kan det bli lite varning att det inte handlar om att tvinga nå´n att gå ut för att *du* vill gå ut! Utan vill han eller hon göra det så... det är han (brukaren) som bestämmer.

Elin ser ett problem i att den nya assistenten vill få brukaren att gå ut så att hon själv ska få komma ut i det fina vädret. Här kan man känna igen Bubers tankegångar kring ett propagandistiskt förhållningssätt, alltså viljan att påverka någon annan så att ens egna motiv kan förvekligas och då gärna på ett sådant sätt att den andre inte märker att detta är vad som sker. Elin tycker inte att det är okej att försöka påverka brukaren så som den nya assistenten verkar vilja. Hon betonar att ska man gå ut så ska det vara för att brukaren vill det. Hon kan tänka sig att locka brukaren till en promenad om det finns ytterligare skäl till promenaden än att assistenten själv vill komma ut, som t.ex. att något behöver inhandlas eller att man helt enkelt föreslår att de kan ta en promenad men för Elin är det ändå viktigt att om brukaren inte vill gå ut då ska de heller inte göra det. Elin verkar här förespråka det som Buber skulle kalla ett pedagogiskt förhållningssätt. Hon verkar vilja stäva efter att de aktiviteter och göromål hon föreslår ska väcka ett gensvar hos den andre. Brukaren ska själv bestämma vad hon ska göra med sin dag. Det verkar vara viktigt för Elin att se och bemöta brukaren som ett självständigt subjekt.

Sammanfattning

I det empiriska materialet har intervjupersonerna delat med sig av erfarenheter som till viss del kan belysas utifrån Bubers begrepp Jag-Du relation och Jag-Det relaterande. Det finns en inneboende problematik med att använda dessa begrepp vid analysen av ett empiriskt material där man inte har direkt tillgång till den beskrivna situationen. Jag-Du relation är ett förhållande som råder mellan två subjekt i ett nu av närvarande. Att som utomstående i efterhand identifiera förekomsten av Jag-Du relation, utan direkt tillgång till själva situationen är inte helt problemfritt. Under intervjuerna har jag inte heller på ett uttalat sett sett intervjupersonerna beskriva sina erfarenheter av Jag-Du relation resp. Jag-Det relaterande.

Ändå är det min bedömning att Bubers resonemang kring begreppen Jag-Du relation och Jag-Det relaterade i form av de tre huvudsakliga hinder han räknar upp för att ett äkta möte ska uppstå, d.v.s. att ett sken av något slag smyger sig in i relationen, att ena eller båda parter inte förmår eller inte vill låta den andre stå inför sig som ett självständigt, närvarande subjekt samt att det hos den ena eller båda parter finns en vilja att påverka den andres vilja utan att denna märker att det är just detta som sker, kan appliceras på materialet på ett sådant sätt att en ökad förståelse uppnås.

Det är också min bedömning att Bubers tankegångar kring vad han ser som ett grundläggande behov hos människan av att träda i relation till sin omgivning till viss del kan appliceras på materialet och belysa intervjupersonernas erfarenheter ur ett givande perspektiv. Det kan t.ex. vara en viktig del av förklaringen till varför Elin känner sig obekvämt i situationen hos en brukare som hon upplever att hon inte kan läsa av. Det grundläggande behovet av att träda i relation till sin omgivning kan också vara en del av förklaringen till varför Hanna trivs i ett yrke som innebär att hon får jobba med människor.

Realfantasi

Buber beskriver realfantasi som en förmåga att på ett tydligt sätt bli medveten om den andres personliga närvaro. Förmågan till realfantasi underlättar för mötet med den andre som ett möte i Jag-Du relation. Realfantasin är ”förmågan, att i själen frammana en verklighet som i samma stund faktiskt existerar, men inte kan erfaras genom sinnen.” (Buber sv.övers. 2008, s. 36) I det empiriska materialet beskriver intervjupersonerna några erfarenheter som kan betecknas som exempel på realfantasi. Jag kommer i det följande att återge och diskutera några av dessa.

Att läsa av och förstå även det outtalade

När jag frågar Rebecka om det har funnits något tillfälle då hon vid inskolningen av en ny assistent känt att personen i fråga nog inte kommer att bli långvarig hos brukaren, svarar hon:

Jaa, det har det var't.

Vad var det som fick dig att känna det, eller att tänka så då?

Alltså, det var nog typ saker som... alltså, just det hära... jag vet inte, det här *lilla extra*. Det är svårt att förklara.

Ja det är svårt att förklara! Vad är det?

Ja, precis. Jag vet inte, men alltså just det här att man kanske bryr sig lite för mycket om sig själv och sin egen åsikt än vad brukaren säger. Jag vet inte... det är jättesvårt att säga!

Men var det nå'n då som inte ville... man ska väl väl va' brukarens händer och fötter och...nå'n som hellre ville göra om i brukarens liv?

Jaa... nå'n som tyckte "Jamen, det här är väl bättre!". Jag vet inte, det är svårt.

Kanske kan det som Rebecka uttrycker som en brist på det här lilla extra vara en brist på det som Buber benämner realfantasi. Rebecka ser det som problematiskt om den nya assistenten verkar vara mer mån om att förverkliga sina egna planer för brukaren än att lyssna in vad det faktiskt är brukaren vill att assistenten ska göra. Om det sedan beror på bristande förmåga eller bristande vilja hos assistenten att lyssna in den andre, alltså brukaren kan man utifrån detta exempel inte säga något om.

När Rebecka senare beskriver de egenskaper hon tycker är de viktigaste att ha för den som ska vara personlig assistent sammanfattar hon dem såhär:

Att man är öppen, framåt och lätt att ha å göra med och *lyhörd* framför allt!

Mm.

Lyhörd är väldigt viktigt för att är du inte det så... även om din brukare kan prata så... alltså det gäller att någonstans läsa av och förstå lite grann även det undermedvetna.

Det som inte sägs?

Det osagda ja.

Tror du att det var så att din brukare ibland inte vågade att säga eller lät bli att säga saker?

Ja! Det vet jag. Då gällde det bara att snappa upp det och göra det ändå, liksom.

Vad var det som gjorde att hon inte sa nå't tror du?

Jag vet inte. Jag tror att det var det här pinsamma att behöva säga... nämen kanske...

Rebecka betonar att hon tycker det är mycket viktigt att den som är personlig assistent är en person som är lyhörd så att man kan förstå även det hon kallar det undermedvetna, det som inte sägs. Ibland kanske brukaren upplever det som pinsamt att behöva be om eller säga vissa saker, då gäller det enligt Rebecka att ändå snappa upp vad det är brukaren vill och att göra det ändå. Detta skulle Buber kunna se som ett exempel på realfantasi i funktion. Rebecka har varit med om tillfällena då hon

tycker att hon har förstått vad hennes brukare ville att hon skulle göra fastän brukaren aldrig uttryckte detta i ord.

Att ha ett öga till att hjälpa andra

När jag frågar Hanna vad det är som gör henne till en bra assistent svarar hon bl.a. att man som assistent måste ha en vilja och ett öga till att hjälpa andra. Jag ber henne precisera vad hon menar med uttrycket ett öga till att hjälpa andra och Hanna förklarar:

Jag menar att... ja, vad menar jag... jo men att man ser och att... alltså att man ser vad den andra personen behöver. Alltså man kan komma till ett jobb och ha en lista på saker och man följer den listan totalt, till punkt och pricka, utan att se liksom runtom och se om det är nå't annat som behövs! Det kan man visserligen göra som personlig assistent också, speciellt om man jobbar åt en brukare som inte kan föra sin egen talan för då har man ju en pärm eller nå'n lista som man går efter så man vet vad man ska göra.

Mm.

Men viktigt ÄR att man ändå har ett extra öga som ser lite mer än det som står på pappret!

Hanna betonar att hon tycker det är viktigt att man som assistent har som hon säger ett extra öga som ser lite mer än det som står på pappret, d.v.s. mer än det som är klart uttryckta arbetsuppgifter. Kanske kan det handla om sådant som man av erfarenhet känner till efter en längre tids arbete hos brukaren och i så fall handlar det nog mer om en välja att göra det man vet behöver göras fastän det inte står ordagrant beskrivet i arbetsschemat. I sådana fall kan man inte tala om det som Buber benämner realfantasi. Om detta att se vad den andra personen behöver däremot handlar om att i en given situation vara öppen för och ha förmåga till att lyssna in vad brukaren i den situationen tänker eller känner eller upplever då skulle detta att kunna se vad den andre behöver ha stora likheter med Bubers uppfattning av förmågan till realfantasi.

Att inte kunna läsa av den andre

Hanna ger också exempel på hur det kan vara när man som assistent inte förstår vad man ska göra trots att man anstränger sig för att förstå. Det är inte alltid möjligt att

känna av vad som sker inom en annan människa. Hanna berättar om en situation då hon inte visste vad brukaren kände eller vad hon ville att Hanna skulle göra:

Mm... i somras så jobbade jag dels på ett gruppboende och dels lite grann som personlig assistent åt en tjej som inte kunde tala. Och när hon började gråta då kände man "Vad ska jag göra nu?!" Man visste liksom inte... man försökte med att rätta till henne i stolen... man försökte med att lägga henne i sängen och man försökte att få henne att lyssna på musik, man gick ut en runda och ändå grät hon.

Mm, vad gjorde du då?

Jag gjorde allt det där och se´n ja... efter ett tag så orkade hon väl inte gråta mer, tror jag helt enkelt. Och hon blev lugn igen. Jag försökte verkligen allting! Hon blev lugn en gång i sängen men se´n så efter ett tag så började hon skrika igen.

Mm.

Det är ju så alltså, som med ett barn. När det skriker och man vet inte vad man ska göra och man gör allting för man vill att den här personen ska ha det bra! Man vill inte att den personen ska gråta eller skrika eller ha ont. För man vet ju inte om hon har ont eller om hon bara har en dålig dag eller om hon är riktigt ledsen för nå´nting eller om hon bara känner att "Låt mig va´ ifred! Jag pallar inte med dig mer! Just nu..."

Hanna beskriver en situation då hon har ansträngt sig för att förstå dels varför tjejen gråter och dels vad hon skulle kunna göra för att få henne att sluta gråta. Det lyckas inte. Hon vet inte om gråten beror på att personen hon assisterar har ont någonstans, har en dålig dag eller helt enkelt vill vara ifred. Det är inte alltid möjligt att som Buber säger "i själen frammana en verklighet som i samma stund faktiskt existerar, men inte kan erfaras genom sinnen" (Buber sv.övers. 2008, s. 36), trots att detta är precis vad man vill göra. Det är inte alltid möjligt att i själen frammana en förnimmelse av den andres verklighet.

Att känna av personen och hur den vill ha det

Även Lotta räknar upp det Buber skulle kalla en förmåga till realfantasi bland de egenskaper hon anser vara viktigast hos en personlig assistent, åtminstone om hon får drömma:

Drömegenskaperna... ja, dels att man är kunnig på allt det praktiska runtomkring med hjälpmedel och kanske vad det är för funktionshinder och se´n att man är... öppen och kan föra en dialog och verkligen *känna av* personen och hur den vill ha det! Och likadant att är det en svår person som

kanske inte *kan* tala om, då får man ju ändå tänka ”Hur skulle *jag* vilja ha det?” Man får tänka lite på sig själv... jag vill kanske inte när jag ska gå upp på morgonen att nå'n kommer och *rycker* av mig täcket och slänger på lyset direkt. Det är kanske inte den största... Så vill inte jag själv vakna och då tror jag att inte han heller kanske vill göra det. Om han inte kan uttrycka... det är inte alla som *kan* uttrycka hur de vill ha det.

Förutom kunskap om vad olika handikapp kan innebära, erfarenhet av hur man använder olika typer av hjälpmedel och en öppen och social inställning betonar Lotta med emfas att hon önskar sig assistenter som verkligen kan känna av personen och hur den vill ha det. Denna förmåga att känna av vad en annan människa vill utan att denne kommunicerar detta på ett tydligt sätt ligger nära Bubers uppfattning om förmågan till realfantasi. Det handlar om att uppfatta den andre och vad som rör sig inom honom eller henne utan att någon tydlig kommunikation i vanlig bemärkelse genom syn, hörsel eller känselintryck skett.

Sammanfattning

Det finns exempel på situationer och förhållningssätt i det empiriska materialet som kan benämnas och förklaras utifrån Bubers begrepp realfantasi. Det betydelseinnehåll Buber lägger i begreppet kan kännas igen i de egenskaper och förhållningssätt som intervjupersonerna bl.a. talar om som ett öga till att hjälpa, en förmåga att känna av vad den andre vill och att assistenten har det där lilla extra. Användandet av Bubers begrepp realfantasi tillför en ökad medvetenhet om de företeelser det beskriver. De företeelser i tillvaron som man har ett namn för eller en benämning på är lättare att uppfatta och medvetet relatera till än sådant som man inte har ord för. Bubers begrepp realfantasi kan ligga till grund för en fördjupad förståelse av vissa företeelser i den personliga assistentens vardag.

Det mellan mänskliga och det sociala

För Buber är det mellanmänskliga en särkategori i tillvaron. Det är i det mellanmänskligas sfär som förutsättningarna för äkta dialog och Jag-du möte finns. Det sociala kännetecknas enligt Buber av en mer eller mindre tydlig gemenskap där människor delar gemensamma erfarenheter och reaktioner men där det inte nödvändigtvis uppstår personliga relationer mellan de olika individerna i gruppen.

En jobbig kram

En situation som kan belysas utifrån dessa termer är Hannas svar när jag frågar om hon har stött på något som hon uppfattat som ett etiskt dilemma på jobbet. Hanna berättar då följande:

Det var en brukare som, [---] och jag vet inte vad mer... för jag fick inte reda på nǻnting mer om hans bakgrund eller nǻnting. Och jag skulle vara hos honom... om det var två månader, lite sådär då och då.

Mm.

Och när man kom in och väckte honom så ville han alltid ha en kram och han kramades jääätte, jätte, jätte, jätte, jätte länge! Och då låg han i sängen och man var tvungen att böja sig ner för att ge honom en kram och jag kände liksom att... det kanske alltså, det är klart att man längtar efter närhet som vilken person som helst! Men jag kände att... det hade räckt med en liten kort kram. En sǻn lång kram kändes lite mer än vad jag ville ha eller ge!

Men vem avslutade kramen då?

Det var för det mesta jag. När jag försökte liksom lirka mig ur och säga "Nämen, nu måste vi stiga upp!" eller "... du måste stiga upp" eller nǻt sån't där. Annars hade han ju kunnat hålla på och kramas i en hel evighet. Det gjorde ont i ryggen också! (skratt)

Jaa...

Så... det är så svårt! Man vill ju liksom inte förolämpa någon men man... jag var inte beredd på att kramas så länge.

Neej... ehm...

Jag menar han var vid sina sinnens fulla bruk och vi var ungefär jämngamla och så... Han var singel och jag var singel. Jag var assistent. Han var brukare. Och han ville bara egentligen ha kvinnliga assistenter... för att dom ger de goaste kramarna kanske (skratt), jag vet inte...

Nej, det är klart det är ju... många gränser att...

Ja, alla männ'skor har ju såhär sina personliga sfärer eller vad det heter. Och en del är lite mer öppna än andra...

Mm.

... och det är svårt liksom hur man ska få ihop varandras så att det inte blir övertramp för någon.

Mm.

I den situation Hanna beskriver verkar det som om brukaren inte kunnat eller velat vara öppen för och ta in Hanna sådan hon är. Han tycks antingen inte ha insett eller valt att ignorera att Hanna inte vill kramas lika länge som han själv vill. Det mellanmännsliga karaktäriseras enligt Buber av det som sker människor emellan när ingen av de parter som möts behandlar den andre som objekt. I det här fallet verkar brukaren ha en inställning till Hanna som påminner mer om ett Jag-Det relaterande än ett Jag-Du möte. Den ena parten verkar alltså i detta fall ha misslyckats med att se sin motpart sådan hon är, som ett närvarande subjekt. Detta skulle i så fall vara ett exempel på den andra typen av hinder för tillväxt av det mellanmännsligas sfär som handlar om just detta att inte bemöta sin motpart som ett självständigt och fullt närvarande subjekt.

Det kan också tänkas att denna situation kan belysas genom det som Buber kallar sken och som han nämner som den första av tre orsaker till att tillväxt av det mellanmännsliga hämmas. Sken handlar om att någon eller något utger sig för att vara eller av andra uppfattas som något den eller det inte är. Hanna verkar tycka att det är besvärande att behöva säga ifrån i den här situationen. Hon vill inte förolämpa brukaren. Kanske anser Hanna att hon inte har rätt att neka brukaren en kram. Hon verkar i alla fall tycka att hon bör besvara kramen och inte avvisa brukaren genom att säga ifrån för tidigt. Om det är så att Hanna har rätt att helt undvika kramen kan man säga att hennes inställning att hon inte bör göra något för att undvika kramen är att betrakta som ett sken som blir till hinder för att det mellanmännsliga ska utvecklas dem emellan. Hanna relaterar till brukaren som en person vars kram hon bör besvara fastän hon inte känner sig helt bekväm med situationen. Brukaren antingen misslyckas med eller undviker att i denna situation låta Hanna träda inför sig som ett självständigt subjekt och det mellanmännsliga får stå tillbaka för de sken de båda verkar välja att relatera till istället för varandras närvarande subjekt.

Att finnas men inte synas

Som svar på frågan om hur hon hanterar situationer då hon som assistent känner att hon bör hålla sig i bakgrunden när det gäller samspelet med brukaren och dennes eller dennas omgivning berättar Hanna följande:

Ehm... den här tjejen som jag jobbade åt, hon tyckte ju om att umgås med sina kompisar och de var ju i grupper och sådär och man skulle ju va "osynlig" då. Ingen av hennes vänner hälsade på en.

Jasså! Okej.

Ungefär. *Det* tyckte jag var jobbigt ibland för att man var ju där ändå som en person men man var där som hennes assistent så man skulle inte ta plats. Är det det du menar?

Eh... jaa, det kan det kanske... men hade ni sagt... hade ni pratat om det? Ville hon att det skulle va' så eller...?

Nej, det hade inte kommit på tal hur vi skulle bete oss, så. Men om det var så att... alltså man kände ibland blickar, alltså från henne när hon tyckte att "Cool down! Det här är mina vänner, inte dina!" Men det blev väldigt lätt så för hennes assistenter att de blev kompisar med hennes kompisar.

Här beskriver Hanna en situation då hon och brukaren tillsammans ingår i ett socialt sammanhang. Båda upplever och reagerar förmodligen på det som händer i mötet med brukarens vänner men de deltar på olika premisser. Brukaren är där för att träffa sina vänner och Hanna är där för att assistera brukaren när denna träffar sina vänner. Hanna verkar vara mån om att inte med sin person inverka för mycket på situationen. Egentligen skulle hon ju inte alls ha varit där om hon inte jobbat för brukaren. I detta fall verkar relationen mellan Hanna å ena sidan och brukaren och hennes vänner å andra sidan präglas av det Buber kallar det sociala. Hannas är där för att vara brukarens händer och fötter. Alla verkar vara överens om att detta är vad som gäller. Ändå tycker Hanna att det kan vara jobbigt att hålla låg profil i en sådan situation. Kanske hör det samman med att situationen till det yttre är mycket lik ett sammanhang där Hanna kan tänkas vara van att bli bemött som ett närvarande subjekt, nämligen vid tillfällen då hon träffar sina vänner.

I rollen som assistent ska Hanna istället hålla sig tillbaka till förmån för brukaren. Brukaren ska kunna ha ett socialt liv och umgås med sina vänner som vilken annan person som helst. Ändå verkar det hos både Hanna och brukaren i denna situation finnas en medvetenhet om vad den andra personen känner och tänker. Hanna verkar se i brukarens blickar om brukaren tycker att Hanna tar för stor plats i situationen. De två relaterar till varandra i vad som verkar vara en Jag-Du relation där båda är beredda att se den andre sådan hon är just där och just då men utåt sett ska Hanna hålla tillbaka sitt Jag och i första hand vara där för att assistera brukaren.

Ljudet av förtjusning

När jag frågar Elin om hon har något favoritljud på jobbet beskriver hon en situation som har stora likheter med det Buber skulle kalla för ett Jag-Du möte och ett uttryck för det mellanmänskligas sfär:

Ljud! Jaha! På jobbet...ehm...och spontant kom jag att tänka på den här lilla killen... Han har ett ljud när han blir väldigt exalterad och väldigt uppspelt och glad. Vi brukar göra den här... Gud! Vad heter den... "Lilla snigel"!

Ja...

Lilla snigel... akta dig! Och så skräms man i slutet. Han *vet* att det komma skall, liksom!

Mm.

Så blir han alldeles såhär... piper till på nå't vänster och står och spänner armarna och är alldeles såhär "Åhhh, nu kommer det, nu kommer det, nu kommer det!!!" Ähm... det är verkligen *helt* fantastiskt! Just för att han som inte brukar visa så mycket känslor alltid, *gör det så tydligt!*

Här beskriver Elin en situation då hon uppfattar det som att kommunikationen mellan henne och brukaren blir mer tydlig än annars. Brukaren visar och uttrycker mer känslor än vad han vanligtvis gör. Någonting uppstår mellan dem som verkar ha stora likheter med det Buber talar om som det mellanmänskligas sfär. Elin kan och vill möta brukaren sådan han här och hon gör det genom en lek som väcker en respons hos honom där han verkar visa mer av sig själv än han vanligtvis gör.

Sammanfattning

Bubers begrepp Det mellanmänskliga och Det sociala är till viss del problematiska att applicera på det empiriska materialet. Precis som för begreppen Jag-Du relation och Jag-Det relaterande gäller att Buber menar att alla sammanhang där mänskligt relaterande förekommer till olika grad kan karaktäriseras som antingen den ena eller andra formen av dessa båda relationsformer men på samma sätt som det kan vara problematiskt att i efterhand utifrån en återberättad skildring av ett händelseförlopp bedöma om en situation varit präglad av ett äkta möte och Jag-Du relation, utan att specifika frågor ställts om hur de inblandade personerna själva upplevt situationen i detta avseende, blir det också problematiskt att bedöma om en viss situation är uttryck för ett handlande i det mellanmänskligas sfär eller inte.

Om en viss situation kan sägas vara präglad av Jag-Du relation så kan man automatiskt också säga att denna relation sker i det mellanmännsligas sfär. Därför verkar det inte vara optimalt att skilja dessa begrepp åt på det sätt som jag gjort i genomgången av det empiriska materialet till denna uppsats. Det sociala å andra sidan präglas aldrig av att det övervägande råder Jag-Du relationer mellan de personer som ingår i en viss gemenskap. Det sociala präglas av att minst två individer delar gemensamma upplevelser och erfarenheter utan att det nödvändigtvis uppstår en relation i bubersk mening mellan dem. Alltså borde alla situationer då minst två personer delar en viss upplevelse av någonting eller båda är delaktiga i samma händelseförlopp enligt Buber kunna beskrivas som en situation präglad av det sociala.

Bubers begrepp det mellanmännsliga och det sociala är därför inte särskilt fruktsamma i en analys där man ställer exempel på vardera typen av relation och relaterande emot varandra. Däremot kan de användas för att belysa enskilda situationer och leda till en fördjupad förståelse av dessa såsom jag visat ovan. T.ex. kan Bubers resonemang kring de faktorer som hämmar uppkomsten av Jag-Du relation och därmed också uppkomsten av det mellanmännsligas sfär fungera som förklaring till varför Hanna inte helt avböjer att krama om brukaren eftersom hon kan tänkas förhålla sig till ett sken som säger henne att hon inte har rätt att avböja. Samtidigt kan brukaren tänkas agera som han gör därför att han antingen inte kan eller vill se Hanna sådan hon är i denna situation, en assistent som inte vill ge en så pass lång kram.

Avslutande diskussion

Såsom jag har visat ovan kan Bubers dialogfilosofiska begrepp i olika grad vara användbara vid en analys ett empiriskt material av den typ som utgör grunden för denna uppsats. Hans begrepp kan bidra till en fördjupad förståelse av en del av de erfarenheter av bemötande och kommunikation i arbetet som de personliga assistenterna delar med sig av i det empiriska materialet till denna uppsats. Särskilt begreppet realfantasi anser jag tillför en ny förståelsedimension i beskrivningen av relationen mellan personlig assistent och brukare. Detta främst genom att Bubers begrepp realfantasi, liksom hans begrepp Jag-Du relation och Jag-Det relaterande sätter ord på företeelser som jag menar att vi saknar ord för i det svenska språket.

Därför hade det varit intressant att ta del av en studie där de buberska begreppen ställdes mot tänkbara svenska synonymer i en analys av dessa begrepps semantiska innehåll och avgränsning. Det hade också varit spännande att ha möjlighet att studera personliga assistenters och brukares ömsesidiga bemötande genom iakttagande observationer som sedan kunde följas upp med djupintervjuer. En sådan studie hade förmodligen också kunna fokusera den viktiga frågan om vad som karakteriserar ett professionellt förhållningssätt hos den som arbetar som personlig assistent.

Refersenslista

Aspelin, J. (2005) *Den mellanmännsliga vägen – Martin Bibers relationsfilosofi som pedagogisk vägledning*. Eslöv: Östlings Bokförlag Symposion

Apers, P (2007) *Etnografiska metoder* Malmö: Liber AB

Buber, M (org. utgåva 1923), (sv. övers. 2006) *Jag och Du*. Ludvika: Dualis förlag AB

Buber, M. (org. utgåva 1951), (sv. övers. 2008) *Distans och relation*. Ludvika: Dualis förlag AB

Buber, M (org. utgåva 1954), (sv. övers. 2004) *Det mellanmännsliga*. Ludvika: Dualis förlag AB

Dehlin, A-M (1997) *Personlig assistent- en rättighet, ett yrke*. Lund: Studentlitteratur

Israel, J (1992) *Martin Buber – Dialogfilosof och sionist*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur

Larsson, M. & Larsson, S. (2004) *Att vara ett mänskligt hjälpmedel. En studie om att arbeta som personlig assistent*. Malmö: harepress Centrum för handikapp- och rehabiliteringsforskning

Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade

Tyrberg, A. (2002) *Anrop och ansvar. Berättarkonst och etik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag

Internetkällor:

GUPEA <<http://gupea.ub.gu.se/dspace/handle/2077/19351>> (2009.08.15)

Lunds Universitets hemsida <<http://www.lu.se/o.o.i.s?id=12588&postid=1219440>> (2009.08.15).

Riksdagens hemsida

<http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?sok=personlig+OCH+assistans&titel=&rm=&nr=&sort=rel&nid=3280&a=s> (2009.08.15)

Bilaga - Intervjuguide

Hur kom det sig att du började jobba som personlig assistent?

Vad är det bästa med att vara personlig assistent?

Vad är det värsta med att vara personlig assistent?

Vilken information fick du om dina lagliga rättigheter/skyldigheter när du började arbeta som assistent?

Får du (regelbunden) handledning eller stödsamtal av din arbetsgivare?

Har du någon gång ångrat något som du gjort i ditt arbete?

Vad ger dig ”magknip” i arbetet?

Har du någon gång tänkt ”Nej, nu slutar jag!” ?

Vad var det som gjorde att du tänkte så?

Slutade du?

Vad hände istället?

Finns det situationer i ditt arbete då du inte vet vad din brukare vill att du ska göra?

Hur löser du/ni sådana situationer?

Du har arbetet som personlig assistent i X tid, Har ditt arbete förändrat dig som person?

Vad tror du att just du har tillfört din brukare?

Vad gör dig till en bra personlig assistent?

När är du en dålig personlig assistent?

Vad tänker du om din roll som personlig assistent? Rollkonflikter?

Tänker du annorlunda om din roll som personlig assistent nu jämfört med i början av ditt arbete?

Vad är de största/viktigaste skillnaderna?

Har du skolat in nya assistenter på din arbetsplats?

Vad ger dig signaler om att en ny assistent kommer att klara jobbet bra?

Vad får dig att tvivla på att en ny assistent kommer att klara jobbet på ett bra sätt?

Hur är man en bra assistent hos din brukare?

När vet du att du har gjort ett bra jobb?

Vet du när du inte har gjort ett bra jobb?

Vart/ till vem vänder du dig för att få stöd i arbetet/ fråga om råd?

Får du stöd/ bekräftelse i arbetet av din arbetsgivare?

Hur ser det stödet ut?

Om du fick önska fritt, hur skulle stödet från din arbetsgivare se ut då?

Brukarinflytande, ett viktigt ord - Hur gestaltar sig det på din arbetsplats?

Om det uppstår negativ spänning mellan dig och din brukare, hur hanterar du det då?

Hur hanterar du konflikter med din brukare?

Umgås ni utanför arbetstid? Ett medvetet val?

Har du något favoritljud på jobbet?

Något att tillägga?